

"הלנצה תאכל חרב?!"

(הרב קוק זצ"ל בין מלחמה לשלום)

א. הגואל נגלה ונכסה

מאה שנה אחרי עלייתו של מרן הראי"ה זצ"ל ארצה, לשמש כרבו של היישוב החדש, ראוי להעריך ולשאול: האם האם צדק כאשר זיהה את ההתיישבות המחודשת בארץ עם הקץ המגולה ועשאה בכך חלק מתהליך הגאולה?

כנגד הגדרה זו יצאו לא רק אלה שאינם מאמינים כלל בגאולה, אלא גם מאמינים מימין (הציבור החרדי) ומשמאל (הדוגלים בציונות מדינית, בנוסח המיוחס לרב ריינס ולרב סולובייצ'יק) שחברו יחד לשלול את משיחיותה של התקופה. בזמנו היה הרב צריך להתמודד עם השאלה הרוחנית: התייחסן גאולה שאין מזכירים בה שם שמים? איך ייתכן שהארץ נבנית על ידי חלוצים שהתרחקו מן התורה? והוא האיר את עינינו להעמיק בהבנת תהליך הגאולה ומורכבותו, וחשף את האור המסתתר במעמקים.

היום מביאים כנגדו את המציאות המדינית והביטחונית העכשווית. האיזמים המרחפים על ראשה של המדינה ומצבה הביטחוני המידרדר מורים לכאורה שקיימת נסיגה בתהליך הזה, ובעצם, שמעולם הוא לא היה מה שביקשנו לראות בו. אלה חוזרים על דברי משה לקב"ה: "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך" (שמות ה, כג). אלא שאם מחפשים לשאלה זו הכרעה מן המציאות, הרי זו הכרעה כבר כמה וכמה פעמים באופן חד-משמעי כשיטת מרן הרב. טלטלות גדולות עבר עם ישראל במאה השנה הללו, ולעיני כולם התברר שכל אחד מן הצמתים ההיסטוריים הללו היה חלק מתהליך מתמשך של אתחלתא דגאולה:

1. בעקבות **מלחמת העולם הראשונה** נכבשה הארץ על ידי האנגלים ובאה **הצהרת בלפור**. בוועידת סן רמו ניתן המנדט לאנגליה להקים את הבית הלאומי בארץ. בעיני הדור היה זה אישור שמימי ברור לגאולת ישראל. בעל היאור שמחי' פנה באיגרת ברכה נרגשת למרן הרב, וקבע שעתה סר פחד השבועות ואפשר לעלות לארץ בלי חשש¹.
2. **מלחמת העולם השנייה**, האיומה שבמלחמות ובחורבנות שבאו על עם ישראל, ומייד לאחריה נטיית המטוטלת לצד ההפוך, להקמת המדינה, אין להכילה בכלים רגילים אלא במונחים מקראיים, משיחיים, וגם אלה לא מבארים הכול. בעיני הציבור הייתה **השואה** הגשמה של הקללה שבתורה ואף גרועה ממנה, והישועה שבהקמת המדינה תורגמה למטבעות של גאולה, ונראתה בעליל כהגשמת החזון הנבואי. גם מי שביקש לשלול תפיסה זו לא מצא דרך להכניס את האירועים למשבצת הנורמלית ההגיונית ולכן ייחס אותם למעשה שטן.
3. **מלחמת ששת הימים** טלטלה את העם ברגשות הודאה והכרה בהתקדמותו של התהליך

1. המכתב מובא בספר איילת השחר (ירושלים תשנ"א, עמי רכא-רכב).

ההיסטורי והתממשותו. כולם היו עדים למשק כנפי הגאולה, כפי שביטא זאת חיים הרצוג כאשר הכריז באוזני הציבור על כניסת צה"ל לירושלים, או הרב כשר בספרו "התקופה הגדולה". אילו הוכחות נוספות צריכה המציאות להמציא? הן למרות כל תחזיות האימה שאנו מנבאים למדינה מיום הקמתה, מתפתח התהליך משלב לשלב בצעדי ענק ומתעצם עשרות מונים, בקיבוץ גלויות, בריבוי לומדי התורה, בפיתוח צבא, כלכלה, מדע ורפואה.

פגיעת ה**טרור** קשה וכואבת, אבל מה היא לעומת מכתו של אותו טרור לפני חמישים שנה, כאשר המחבלים הסתובבו בלב הארץ ולא ניתן היה לעשות נגדם דבר? מי העלה על דעתו **שיהדות רוסיה** תעלה לארץ אחרי שהיתה מנותקת שבעים שנה מעבר למסך הברזל? דווקא על תפוצות ישראל במערב, המשוחררות מכל איום, מרחפת היום סכנת כליה ממשית, כאשר הזהות היהודית מתפוגגת והן **מתבוללות** בקצב מהיר ומתמעטות מיום ליום. ובהר ציון תהיה פליטה - זה מבצרה האחרון של היהדות, כאן מרוכז היום כמעט רובו של העם היהודי. פה אפשר להתווכח על מהות היהדות, בלי שהלוקוס הזה יזעזע את עצם קיומנו.

ברור אפוא לגמרי שהרב צדק בהגדרת האירועים, והניסיון לעשות מכל זה אירוע זניח וחסר משמעות היסטורית ואמונית, נראה מגוחך. מהלך הגאולה ממצרים מלמד לדורות. הקב"ה ענה למשה שצריך סבלנות ואמונה ועליו לראות את המהלך כולו: "ויאמר ה' אל משה, עתה תראה אשר אעשה לפרעה, כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו" (שמות ו, א).

נראה שהסיבות להתעוררותם של הספקנים בין הזמנים, וניסיונותיהם לחזור ולכרסם שוב ושוב בספקותיהם, כאילו כל זה מקסם שווא וטעות, נוגעות לעצם טבעו של האדם:

1. לעולם לבנו גס במה שכבר הושג, עם האוכל גדל התיאבון, ואנו מבקשים רמה גבוהה יותר של התפתחות.

2. זו מהותו של עולמנו, שאין בו לעולם ודאות מוחלטת, אלא הוא עולם של ספק ובחירה חופשית. גם דברים שהתבררו יכולים לחזור ולהיטשטש בלב האדם ולעטות מחדש ערפל של ספק.

3. משיחיות איננה מעשה נסים ואינה מקנה לאיש וודאות על שיתרחש בעתיד. ההיסטוריה נזילה ותלויה במעשי האדם. פתחו לנו פתח מן השמים, אולם אופן התפתחות התהליך תלויה בנו, כיצד נגיב ומה נעשה כדי להיות ראויים לו מבחינה רוחנית ולקדם אותו מבחינה מעשית.

4. הרב עצמו עמד על שבשבת הרוח המתנדנדת לנוכח כל שינוי במציאות הפלאית המתרחשת לעינינו, וביאר שהגאולה אינה מתפתחת בקו ישר, אלא צועדת קדימה ואחורה, והנסיגות טבעיות למהלך הזה, כפי שקבעו חכמים (במדבר רבה יא, ב):

"דומה דודי לצב"י - מה הצבי הזה נגלה וחזר ונכסה, כך גואל הראשון נגלה ונכסה.

ר' ברכיה בשם רבי לוי אמר: כגואל הראשון כך גואל האחרון.

ועל כך כתב מרן הרב זצ"ל (מאמרי הראי"ה ח"ב עמ' 360, במאמר 'שובו לביצרון'):

אותו היסוד הקדוש, שהוא הנושא העיקרי של כל החזון הגדול הזה, יש בו משום ניצוץ טמיר של אורו של משיח, **הגואל שנגלה ונכסה וחוזר ונגלה**. בשביל כך הרינו רואים במשך המהלך של תחיית האומה והרחבת היישוב בארץ ישראל הרבה חליפות, **עליות וירידות ועליות**. כל ירידה במהלך המפעל הרי היא בחינת ההתכסות של הגואל, וכל עלייה הבאה אחריה הרי היא בחינת התגלותו.

וכל מי שהוא עוקב את סדרי היישוב מראשית צעדיו עד עכשיו, יכול הוא להראות בחוש, איך שמכל ירידה אשר סבלנו נצמחה אחר כך עלייה והתפתחות יותר גדולה, וצעד של דליגה לטובה יצא מכל משבר.

ב. אונס שיש בו רצון פנימי

הקץ המגולה הולך ומתפתח כפי שחזה זאת מרן הרב, אולם אופיו של התהליך הזה שונה מאד ממה שנצפה. הרב כתב מעט מאד על המציאות המדינית והצבאית של אותם הימים וכיצד ראה באופן מעשי את דרך מימוש החזון. הוא עסק רבות במלחמתו הרוחנית של האדם בתוך נפשו ומעט מאד במלחמה החיצונית, באיומים הממשיים שהתעוררו נגד המפעל הציוני. הרב הזכיר בדבריו מעט מאד את הערבים ולא פירש כיצד תיפתר בעיית האוכלוסייה הערבית הנמצאת בארץ. הרב ראה בוודאי, כמו כל ההנהגה הציונית, שהארץ ריקה, וחשב שכאשר יעלו מיליוני היהודים ארצה, יוכלו הערבים להמשיך בחייהם כמיעוט. אלא שבאופן פרדוכסלי דווקא הצלחת הציונות החריפה את הבעיה - פיתוח הארץ שאב אליה אוכלוסייה ערבית רבה מסביב. אפשר לבקר אותו על מיעוט ההתייחסות המעשית של הרב לשאלה הערבית, ולראות בה עיוורון מדיני. אולם הרב היה מנהיג רוחני. הוא סקר את המציאות במבט רחב ועמוק והביט אל תוכנם הפנימי של הדברים. הוא הציב את החזון, את העקרונות המוסריים. את הפתרונות המעשיים השאיר לאחרים, מתוך אמונה עמוקה שמן השמים יבוא סיוע וברכה למבצעים.

אמנם קצרה הבנתי. אולם כאשר בוחנים את התממשות החזון - רואים, לענ"ד, כולם, שהקץ המגולה הולך ומתפתח כפי שחזה זאת מרן הרב. אולם נראה שהרב לא צפה את אופיו של התהליך. הרב קוק העמיד חזון עכשווי, "הגיע הזמן, קרוב מאד", חזון של שלום, בעולם המתנהל על יסודות הטוב, ואילו אנו רואים כמעט מאה שנים אחר כך, כיצד הגאולה סוללת את דרכה בתוך עולם הרשע על חודי כידונים, ומתפתחת בדם ואש ותמרות עשן:

עזבנו את הפוליטיקה העולמית מאונס שיש בו רצון פנימי, עד אשר תבוא עת מאושרה, שיהיה אפשר לנהל ממלכה בלא רשעה וברבריות; זהו הזמן שאנו מקווים. מובן הדבר, שכדי להגשימו אנו צריכים להתעורר בכוחותינו כולם, להשתמש בכל האמצעים שהזמן מביא: הכול יד א-ל בורא כל עולמים מנהלת. אבל האיחור הוא איחור מוכרח, בחלה נפשנו בחטאים האיומים של הנהגת ממלכה בעת רעה.

והנה הגיע הזמן, קרוב מאד. העולם יתבסס ואנו נוכל כבר להכין עצמנו, כי לנו כבר אפשר יהיה לנהל ממלכתנו על יסודות הטוב, החכמה, היושר וההארה הא-להית הברורה. "יעקב שלח לעשו את הפורפירא" - "יעבר נא אדוני לפני עבדו". אין הדבר כדאי ליעקב לעסוק בממלכה, בעת שהיא צריכה להיות דמים מלאה, בעת שתובעת כישרון של רשעה. אנו קיבלנו רק את היסוד כפי ההכרח לייסד אומה. וכיון שנגמל הגזע - הודחנו ממלוד, בגויים נתפזרנו, נזרענו במעמקי האדמה, עד אשר עת הזמיר הגיע וקול התור יישמע בארצנו.

(אורות, המלחמה ג; שמונה קבצים ו, קא)

הרב תיאר גאולה אוטופית של לכתחילה, גאולה בנוסח ישעיהו (ב, ב-ד):

והיה באחרית הימים, נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונישא מגבעות, ונהרו אליו כל הגויים. והלכו עמים רבים ואמרו: לכו ונעלה את הר ה', אל בית א-להי יעקב, ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. ושפט בין הגויים והוכיח לעמים רבים. וכתתו חרבותם לאתם וחניתותיהם למזמרות. לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה. בני דורו של הרב סברו שבמלחמת העולם הראשונה הגיעה האנושות אל הדיוטא התחתונה. זו היתה המלחמה הגרועה ביותר, מבחינת היקף המדינות הלוחמות, מספר הנופלים, החורבן וההרס החומרי והמוסרי שהותירה. רע מזה לא יכול להיות. על כן סברו שזו המלחמה האחרונה, ובהקמת חבר הלאומים בישרו את בוא השלום העולמי.

הרב היה שותף לכמיהת הרבים, אלא שחיפש את סיבת המפלות, מדוע התרסק סדר העולם הישן, והוא תלה זאת בחטא המוסרי: המדיניות העולמית התבססה על כישרונות של רשעה, מלאת דמים וברבריות. המסקנה היא שלמלכות ישראל אין מקום במערכת הזאת. היא איננה עוד מלכות שתכליתה בעצמה, לשרוד ולהתקיים, אלא ייעודה לשמור את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. עליה לשמש מופת ודוגמה כיצד ציבור שלם מסוגל להשתית את חייו על יסודות הטוב, החכמה, היושר וההארה הא-להית הברורה. משום כך בראייה היסטורית נתפס החורבן המדיני לא כחיסרון אלא כיתרון, "ברוך שפטרנו", עם ישראל וויתר בלבו על הסממנים המדיניים המושחתים כדי לשמר את טהרת רוחו.

ג. בני הגדוד נושאי דגל ישועתנו

החזון לא היה תלוש מן המציאות. הרב הסיק את הדברים מעומקה של תורה וממראה עיניו. הוא ראה בסופה של המלחמה את התארגנותם של הגדודים העבריים, שהתנדבו להשתתף בכיבוש הארץ, ושמח עליהם כאתחלתא של צבא ישראל:

היא (-האומה) יודעת כבר שיש לה ארץ, שיש לה שפה, ספרות, שיש לה צבא - התחילה להכיר במלחמת עולם זו.

הוא גם קבע את מקומו של הגדוד בתהליך הגאולה: "בני הגדוד, נושאי דגל ראשית צמיחת ישועתנו" (אגרות ראי"ה ח"ג סי' תתנד-תתנה).

אולם כאיש חזון השלום, הפריעה לו צבאיותם של הגדודים. הוא מיתן את התלהבותו וסייג את תפקידם. בניגוד לאלה ששאפו לכבוש את הארץ תחת דגל ישראל, ייעד הרב לבריטניה את ניהול המלחמה על הארץ וכיבושה, כדי להחזיר את הגזלה לבעליה, ולגדוד העברי השאיר את ההגנה על הארץ:

אם תהיה השעה צריכה לכך שישמרו - בעד הממלכה הבריטית, ובעד עמנו הבוטח בד', שרוחו מתהלכת לפני צבאותיה בכובשם את ארץ הקודש כדי להורישה לעם ד', לעשות משפט לעשוקים - את גבולי הארץ הנכבשה, שרק עבודה זו ראויה היא להימסר לגדוד עברי מיוחד. כי עצם הכבישה במלחמת התנופה הוא תוכן אנושי כללי, הנוגע לכל האנושיות לא פחות ממה שנוגע לנו. כי אין ספק בדבר **שכל זמן שלא יתוקן מצב ישראל על ידי השבת גזילת ארצו אליו, לא תשא המלחמה הנוראה הזאת כל פרי לשלום האנושי הכללי**. על כן **אין לנו להילחם לכבוש את הארץ בדגל ישראלי מיוחד**, והחלק של אחינו העובדים בין צבאות מלכי הברית די הוא והותר להרים את דגל צדקנו בעולם ביחש לכל הדרישות הצודקות שלנו נגד העמים המקולטרים. אבל **לשמור את גבולי הארץ הנכבשה**, העומדת להיות נחלת עולמים לעמנו, זה באמת נאה ויאה לגדוד עברי מיוחד².

גזלת הארץ על ידי הגויים היא לדעת הרב כתם לא יכופר למוסר העולמי, ועליהם לתקנו לפני כל חשבון אחר.

2. עיי' שמונה קבצים (ג, קנא): "הקישור הפרטי לענייני קרקעות וענייני כבישה, מקלקל הוא את היחש האידיאלי שיש בוה, ופוגם את קדושתו. על כן לא יהיה לכוהנים ולוויים חלק בארץ ובביזה, ומשוח מלחמה מלא אש קודש".

ד. גאולה קיומית

ה"קץ המגולה" החזיר את עם ישראל חזרה אל הארץ, אל המציאות הטבעית ואל ההיסטוריה. במלחמת העולם הראשונה נפתח פתח של גאולה³. אילו היה העם מתעורר ונוטל על עצמו את משימת השעה, חוזר אל הארץ וחוזר אל התורה, אפשר שהיתה המדינה קמה בהסכמה עולמית, וכל עיסוקה היה תיקון חברתי ורוחני. אך השיטפון של רבבות עמך ישראל נהר מאירופה לאמריקה, ורק זרזיף של עולים הגיע לארץ ישראל. המדינה הוקמה אחרי ההלם של מלחמת העולם השנייה באופן אחר לגמרי.

התברר שיש תהום עמוקה מזו של מלחמת העולם הראשונה. המלחמה השנייה היתה קשה ואיומה הרבה יותר מן הראשונה, והביאה חורבן נורא על עם ישראל. אחריה עמד העם על נפשו וגבו אל הקיר, והמדינה קמה בסערות מלחמה, דם ושכול. איש לא בחר בדרך הכוחנית; היא היתה תוצאת המצב, הכרח קיומי גמור, במקום שפעולה בדרכי שלום והסכמה לא היו אפשריות. ברור שתקומת ישראל מתוך האודים העשנים של אושוויץ איננה גאולה אוטופית פשטנית. הדברים לא התפתחו בכיוון הזה, אלא נוצרה גאולה מסוג אחר, גאולה מורכבת, בסגנון נבואת יחזקאל (כ, לג-לה):

חי אני נאום ה' א-להים, אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה אמלוך עליכם. והוצאתי אתכם מן העמים, וקיבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצתם בם ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה. והבאתי אתכם אל מדבר העמים, ונשפתי אתכם שם פנים אל פנים. הגאולות המשורטטות על ידי ישעיהו (בפרק ב) ועל ידי יחזקאל (בפרק לו) שונות באופן קוטבי. אלה הן שתי אלטרנטיבות שונות של גאולה, אולם ייתכן ששני הדגמים יבואו בזה אחר זה על ציר זמן אחד. בצוק העתים, כאשר עם ישראל לא יחזור למלא את ייעודו לפני הגאולה, תתחיל הגאולה בדרכו של יחזקאל. בעקבותיה ישוב העם אל א-לוהיו, ואז יחזור מהלך הגאולה אל המסלול הישר ומלא ההוד של ישעיהו.

ה. פרעות תרפ"ט

הרב לא ראה את צה"ל ומלחמותיו; אולם הוא ראה את אירועי הדמים של פרעות תרפ"ט ותרפ"ט, כאשר התברר שהערבים לא יקבלו את שיבת ציון בזרועות פתוחות, ואז הביע את דעתו על המתרחש. תגובתו הייתה מורכבת:

מן הצד האחד לא ויתר מרן הרב על החזון השלם. היו אז אנשי "ברית שלום", בהם אנשי מוסר אמיתיים שדגלו בווייתור. אולם הרב - שהאמין בהתגשמות חזון שיבת ציון - דחה את דרכם בלי לסגת ולהתקפל. אהבת השלום שלו לא הייתה פציפיזם תלוש ורחפני, המתעלם מן הרשעה וממבצעה. הוא בא לפני ועדת החקירה של הפרעות, ובניגוד לאלה שביקשו להרכין ראש ולהרגיע את האווירה, הצדיק את הליכתם המופגנת של הבית"רים בט' באב אל הכותל ואת הוראתו להוביל את לוויתת הקדוש, הרוג הפרעות, ברחובות הראשיים⁴.

ומן הצד האחר המשיך הרב להאמין בדו-קיום בשלום, וכתב בתגובה לדברי המופתי:

3. עיי שמונה קבצים ח, קפא: "וכל העולם כולו הולך ורועש ברעש מלחמה, שמגמתה הנסתרת, אשר רק לא-להים פתרונים, היא בוודאי העמדת תיקון עולם במלכות ש-די, על ידי שיבתם של ישראל לביצרון".

4. וכמו כן, נלחם על זכויותיו של עם ישראל על הכותל, ולא הסכים לוותר גם מול איומים בפרעות נוספות: עיי לנתיבות ישראל ח"א, במאמר "וממנה ייושע" (מהדורת תשל"ט עמ' סה).

יודע אני ברור שהעם הערבי בכללו, וגם החלק היותר גדול מערביי ארץ ישראל עצמם, הוא מלא צער ובושה מהמעשים הרעים אשר עשה החלק הקטן מהם באשמת מסיתיו. ואנחנו מקווים שאותה המסורת של דרכי שלום והדדיות לבנות ביחד עם כל יושבי ארץ ישראל את הארץ החביבה והעזובה... תנצח את כל מזימות השקר והמרמה, הטומאה והזדון אשר מחרחי ריב ואנשי דמים רוצים להפיץ בקרב הארץ, לרעתה ולחרפתה.

(נתפרסמה ב"נתיבה", ביטאון הפועל המזרחי; אוצרות הראי"ה ב-ג עמ' 1047)

להתייחסות מפויסת כזו אחרי תרפ"ט היו בוודאי גם מניעים מדיניים, אולם הרב בוודאי לא הוציא דבר שקר מפיו ולא אמר דברים שלא האמין בהם. דבריו התמימים משקפים את טהרת רוחו ואת אמונתו שאפשר לשנות את דעות בני האדם לטובה. חזון העתיד ששרטט הרב לא התגשם כפי שהוא ביקש, והדברים נשאו - בעניינתנו - עמומים; אין לנו תמונה שלמה ובהירה. המציאות מעוררת שאלות עקרוניות ומהותיות על אופיו של התהליך: האם עם ישראל יכול לסלול את דרכו בכוח ובמלחמה? "הלנצח תאכל חרב!!!" מה שהיה אפשר לסבול כהוראת שעה, נעשה קשה מנשוא כאשר מלחמה רודפת מלחמה והעימות המלחמתי מתמשך כבר חמישים או מאה שנה, ומחייב אותנו לצבאיות וכוחניות מתמדת⁵. ואולי טוב שנגלו לפנינו רק תוויה הכלליים של התכנית, ופרטיה נשאו נעלמים. דרכו של האדם שהוא יכול לגייס כוחות כדי להתמודד עם האתגר הבא, לעבור שלב אחד. ראיית כל הדרך הארוכה ומלאת המהמורות הייתה מייאשת. דווקא בזכות אי-הידיעה התקדמנו והגענו להישגים מרעישים. את התהליך השלם יכול האדם לסקור רק לבסוף, בראייה שלאחור, ולא נדעם עד שיהיו, כמו שתיארו חכמים:

לעתיד לבוא מביאו הקדוש ברוך הוא ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים צדיקים נדמה להם כהר גבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה. הללו בוכין והללו בוכין. צדיקים בוכין ואומרים היאך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה ורשעים בוכין ואומרים היאך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה הזה. (סוכה נב, א)

אין אנו יודעים כיצד היה מגיב הרב למצבנו היום כאשר הגאולה מתקיימת על חודי כידונים. הוא לא פירש כיצד תיפתר באופן מעשי בעיית האוכלוסייה הערבית הנמצאת בארץ. מסתבר שחשב, כמו שאר המנהיגים הציוניים, שהארץ עדיין ריקה למדי, וכאשר יעלו מיליוני היהודים, יוכלו הערבים להמשיך בחייהם כמיעוט קטן. אלא שבאופן פרדוכסלי דווקא הצלחת הציונות החריפה את הבעיה, פיתוח הארץ שאב אליה אוכלוסייה ערבית רבה מסביב.

ה. אהבת כל עם ולשון

רעיונות השלום אינם עניין שולי בהגותו של הרב אלא מסקנות הנובעות מיסוד תורתו ואהבת האדם שבה. ולא התקררה דעתו עד שמצא מקום אפילו למוקצה שבעמים ולמשוקץ שבאויבי ישראל:

מידת האהבה השרויה בנשמת הצדיקים היא כוללת את כל הברואים כולם, ואינה מוציאה

5. עיי' שמונה קבצים, ה, עו: "מישיח רוח אפנו... יגלה אור משפט ד' בארץ בגבורה עליונה, השוללת כל מלחמה וכל שפיכות דמים".

מן הכלל שום דבר ולא עם ולשון⁶. ואפילו עמלק אינו נמחה כי אם מתחת השמים; אבל על ידי הזיכוך מתעלה הוא לשורש הטוב, אשר הוא מעל לשמים, ונכלל הכול באהבה העליונה, אלא שצריך כוח גדול וטהרה עצומה לייחוד נשגב זה. (מידות הראי"ה, אהבה ו) הרב יישם תפיסה זו גם באופן מעשי, ביחס לערבים:

המצב הנפשי של האיבה להערבים, והתעוררות השומרים העברים, בדיבורים המלאים רוח רבולוציוני, מה שהוא אינו לפי שאיפתנו, ואינו נאות להמצב כלל. הקריאות "על האויב" - כשהן באות באורגן עברי לעומת הערבים - אין קץ כמה ארס יכולות הן לחולל. וכמה חומר נכון הוא ביד שונאינו הרבים. (אגרות ראייה ח"ב עמ' נו)

הגדיל לעשות מרן הרב שטען שההזדקקות למלחמה - אף כשהמדובר במלחמת מצוה של כיבוש הארץ - אינה אשמת האויב בלבד, אלא היא מתחילה בחטא שלנו, בחיסרון הפנימי. אילו היינו ראויים לא הייתה מתעוררת כלל הבעיה והכול היה מסתדר בדרכי שלום:

לולא חטא העגל היו האומות יושבות ארץ ישראל משלימות עם ישראל ומודות להם, כי שם ד' הנקרא עליהם היה מעורר בהן יראת הרוממות, ולא היתה שום שיטת מלחמה נוהגת, וההשפעה היתה הולכת בדרכי שלום כבימות המשיח. רק החטא גרם ונתאחר הדבר אלפי שנים. (אורות, המלחמה ד; שמונה קבצים ו, קכו)

הרב ציפה שתתקיים בנו הנבואה: "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים", וגאולת ישראל תאיר לעולם כך שכל הגויים ינהרו אלינו ויבקשו ללכת בדרכינו. הציונות אכן ביקשה להיות אור לגויים ומופת של קידמה. אולם האם כל בשורתה היא להיות עמדה קדומנית של תרבות המערב? האם אנו יכולים לשמש מופת לחברה המוסלמית בענייני מוסר וצדקה?

1. "לא אירע רע"

אופיו הכוחני והמלחמתי של התהליך המתרחש לעינינו מחייב תשובה עקרונית ומהותית לסתירה, כיצד תיסלל דרך הגאולה באמצעים פסולים כאלה? השאלה אינה חדשה. עם ישראל כבר עמד במצב כזה בעבר הרחוק. אם מבקשים להשוות את תקופתנו, המאופיינת במלחמה מתמדת, למשהו בעברנו ההיסטורי, הרי היא דומה לתקופת השופטים וראשית המלוכה. הרב העמיק ללמוד מן ההיסטוריה המלחמתית המקראית; ולמרות חזון השלום שלו, לא דחה בביקורתיות את דרך התנהלותם של אישי העבר, מכמה טעמים:

1. נבואה

אין לנו כלל להתבושש באותן המלחמות אשר עשינו לצרכי תקומתנו, ובאותה המשטמה אשר עוררנו בלבבנו נגד הקמים עלינו להכחיד את קיומנו. אפילו אם היתה רק מלחמת חיים פשוטה, גם היא אינה בושה במקום שאינה בנויה על פי עיוות משפט. וקל וחומר, שמעמד חיינו בעולם הוא אור העולם, אשר השכל הערום מכל הופעה א-להית לא יוכל בוודאי לתאר את גבוליו. אבל בשביל כך הנבואה היא אחת מטכסיסי סגולת עמנו. ובמקום שהיא מאירה לנו דרך לאמור: זה המכשול, של איש פלוני או של קיבוץ פלוני, צריך שיוסר מעל דרך

6. ראה על כל העניין באורות הקודש ב, תמד: "שיר מרובעי". חלק ד' של אורות הקודש מוקדש כולו לשלום ולאהבה, ראה שם "האהבה האנושית ואהבת האומה". ב"חזון הצמחונות והשלום", נכלל תחת סיסמת השלום גם היחס אל בעלי החיים.

תולדתנו - רק אכזריות שוממה ושפלות של מוג לב תוכלנה להתייצב נגד עוז-חיים זה.

(מאמרי הראייה עמ' 507, "על דעת ד' ומלחמות ד'")

הסבר היסטורי זה לא יסייע לנו היום, כאשר אנו חסרים נבואה ורוח הקודש, ונאלצים להתמודד עם המצבים החדשים רק באמצעות סברא והיקש כדרכה של תורה.

2. הוראת שעה והנהגה לדורות

וענייני המלחמות - אי אפשר היה כלל, בשעה שהשכנים כולם היו זאבי ערב ממש, שרק ישראל לא יילחם, שאז היו מתקבצים ומכלים חס וחלילה את שאריתם. ואדרבה, היה מוכרח מאוד גם להפיל פחד על הפראים גם על ידי הנהגות אכזריות; רק עם צפייה להביא את האנושיות למה שהיא צריכה להיות, אבל לא לדחוק את השעה. ודע, **שבהלכות הציבור לא החמירה תורה כלל לדחוק את רוח העם לחסידות**, מפני שאז החסידות הכללית הייתה נעשית דרך קבע וחובה, ותכלית התורה היא שתיקבע ההערה השכלית בכוח אהבה ונדבה. וזה יסוד כמה קולות שיש בדין תורה ביחס לסדרי המלחמות.⁷

(אגרות הראייה ח"א עמ' ק, סי' פט)

אולם מה שאפשר היה לסבול כהוראת שעה, נעשה קשה מנשוא כאשר מלחמה רודפת מלחמה והעימות מתמשך שנים ארוכות ומחייב אותנו לצבאיות וכוחנות מתמדת.

3. כוחה של מלחמת מצוה

אנו מסתכלים בדורות הראשונים, המסופרים בתורה, בנביאים ובכתובים, אותם הדורות שהיו עסוקים במלחמה - והם הם הגדולים שאנו מתייחסים אליהם בידיות וגדולת קודש. הננו מבינים, שהזיק הנשמתי הוא היסוד: אותו מעמד העולם, שהלך במרוצתו אז, שהיתה המלחמה כל כך נחוצה בו, הוא גרם להופיע את אלה הנשמות, שהרגשתן הפנימית בתוכן שלם היתה. מלחמת קיומם, קיום האומה, מלחמת ד' היתה בהכרח פנימית. עזיזים היו ברוחם וידעו בעומק החושך לבחור בטוב ולסור מן הרע, "גם כי אלך בגיא צלמות לא אירע רע". כשאנו מתבוננים אליהם, הננו, בכל ההופעה הרוחנית שאנו כל כך שוקקים לה, משתוקקים לאימוצם, לכוח החיים החטוב והגבוש, האיתן והמוצק, ששכן בקרבם, ומתוך תשוקה זו, כוחנו הרוחני מתאמץ וכוח גבורתנו מתעדן, ואותן הנשמות החזקות חוזרות לחיות בנו כימי עולם.

(אורות, המלחמה ב; שמונה קבצים ו, קג)

הרב מתגעגע אל דמויות קדם, אלה שהצליחו לשלב ספרא וסייפא באופן העמוק ביותר. אלה יצרו מתכונת. מרן הרב דיבר גם על המצב הזה והציע "קוד אתי", המאפשר לשמר את טהרת הנפש ואת דרך החיים המוסריות תוך כדי התגוננות אמיצה. מלחמה עלולה לפגום בדמותו המוסרית של האדם, אבל דבקותו בא-להיו ופעולתו לשם שמים ולא לתועלתו האישית, תשמור עליו שיעשה את הישר ואת הטוב. במלחמת מצוה, של "עזרת ישראל מיד צר", פועל היחיד כשליח הציבור ומסתכן למען הכלל בלי שום רווח אישי ממעשיו. אז יזכה בסייעתא דשמיא לשמור על טהרתו גם במצבי לחץ קשים וספקות מוסריים.

7. ועיי משפט כהן עמ' שט, שטז.

ז. מוסר פרטי ומוסר לאומי

הרב קוק לא ראה את הקמת המדינה, את צה"ל ומלחמותיו. מי שסלל את הדרך בעניין זה הוא בנו, מו"ר הרב צבי יהודה זצ"ל, שראה בצה"ל גילוי עילאי של מלכות ישראל. אולם שיטתו הייתה מורכבת: מצד אחד עמד על ייעודי האומה ולחם בתקיפות נגד כל ויתור על הארץ, ומן הצד האחר כאב את כאבו של ערבי זקן שהושפל על ידי תלמידי בית ספר ושמר על זכויותיו כפרט⁸.

לרב צבי יהודה היתה היכולת להבדיל הכולת הבדלה חותכת בין כלל לפרט, בין תהליכים לאומיים לבין מצבו ורגשותיו של היחיד. במלחמת יום הכיפורים עמדו ראשי ישיבות ההסדר מול ארונותיהם של מיטב תלמידיהם ורוחם נפלה. הרב יהודה עמיטל נשא הספד מרגש על "שמונה נסיכי אדם", חללי ישיבת הר-עציון. אולם הוא לא הסתפק בתיאור דמותם המבטיחה של הנופלים, אלא ביטא את תחושתו הקשה: "ותהי התשועה ביום ההוא לאבל לכל העם!". גם תלמידיו הקרובים של הרב צבי יהודה נפלו בקרבות, ואף על פי כן הביט על המלחמה במבט כולל, ולא נשבר. כל ימיו חינך לסבלנות ואורך רוח, להעמיק ולראות את התפתחות הגאולה כתהליך של קמעה קמעה, תהליך ממושך ומורכב שיימשך שנים מרובות. אין לשבת עם שעון סטופר ולהמתין להשלמת הגאולה. הוא דחה את הדיבורים על הקמת המקדש, וקבע שגם כיום קודמת המצווה "להקים להם מלך" לבניית בית המקדש, וממלכתיותנו עוד צריכה שנים מרובות להתבסס מבית ומבחוץ.

התביעה המוסרית אינה מופנה רק אל היחיד, אלא אמורה עוד יותר ביחס לכלל. הציבור מחויב למוסריות אף יותר מן היחיד, אלא ששטחיות היא למדוד אותה באותם כלים. יש הבדל בין המוסר האישי לבין המוסר הציבורי. אצל הפרט שמירת עצם החיים קודמת לתורה, ככתוב "וחי בהם", ואילו במלחמה מתקיים הדין הלאומי:

ענייני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה ד"וחי בהם", וכל אלה הם שרידים שנשארו לנו ממשפטי המלוכה, שהם אינם על פי גדרי התורה של הלכות יחיד. ובמקום אחר ביארתי שגם אלה יש להם מקור בתורה...

לגבי היחיד רצח הוא רצח, לעולם אין לו זכות ליטול את חיי הזולת, בעוד שלציבור זו לפעמים חובה גמורה, מוטל על הציבור להעניש את החוטאים או להילחם, ואז אותו מעשה שבידי היחיד הוא מתועב הופך למצווה. כך דרש בזוהר את קריאת עשרת הדיברות בטעם עליון לפני הציבור:

"לא, תרצח"; "לא, תנאף"; "לא, תגנוב". לא - פסקא טעמא בכל הני תלת, ואי לאו דפסקא טעמא לא הוי תקונא לעלמין, ויהא אסיר לן לקטלא נפשא בעלמא, אף על גב דיעבור על אורייתא, אבל במה דפסקא טעמא אסיר ושרי.

פירוש: הטעם העליון לעשרת הדברות מרחיק את ה"לא" מן השלושה, "תרצח", "תנאף", "תגנוב", ואלמלי חילק ביניהם הטעם, לא היה תיקון לעולם, ויהיה אסור לנו להרוג גם את העובר על התורה, אבל במה שחילק הטעם גם אסר וגם התיר. וכבר דרשו שלכן הקריאה בטעם העליון ראויה דווקא בציבור.

הפרט רואה לפניו את סבל היחיד ומצוקתו. הכלל מתמודד גם עם עוולות לאומיות היסטוריות. המוסר אינו מצטמצם לדי אמות של עכשיו בלבד, הוא אינו מתקיים רק בצער היחיד, אלא כולל

8. המכתב מובא בספר איילת השחר (ירושלים תשנ"א) עמ' סה.

גם את חטאי העבר ואת ייעודי העתיד. הכיבוש עלול להשחית; אולם גם הכיבוש הערבי אשר שדד את אדמת ישראל מבעליה הוא השחתה מוסרית. לפיכך אנו מצווים להיות רגישים לצערו של כל אדם; אולם גם כאשר אנו מצרים בצרתו של הפרט וסבלו הגדול קורע את לבנו, אי אפשר להיתמם ולהתעלם מן הסיבה והמסובב. "מלך פורץ גדר לעשות לו דרך". תפיסה ממלכתית אינה יכולה לנתק את צערו של מי שתקוע במחסום, למשל, מן המלחמה הכוללת שמנהלים הערבים כנגדנו באכזריות, ומטרתה לנשל אותנו מאדמתנו ולהטביענו בים. הפיכת כאבו לחזות הכול מעוותת את המציאות ואת אמות המידה המוסריות.

ה. תורת הרב היום

הבחנות אלו - שבין הכלל לבין הפרט - לא נקלטו בתודעה הציבורית. השיח הציבורי שלנו מתקשה להיכנס לדקויות מוסריות ולהבדיל בין תפיסה ציבורית ממלכתית למוסר הפרטי, והדבר משבש היום את כל מערכת מושגינו.

הבלבול והטשטוש התחיל מייד אחרי מלחמת ששת הימים. כתב העת של התנועה הקיבוצית 'שדמות' ערך סבב שיחות עם בני קיבוצים, והדברים כונסו בקובץ 'שיח לוחמים', שהביע את רגישותם של הלוחמים וההלם המוסרי שתקפם לנוכח אימי המלחמה. הבחורים לא השלימו עם הזוועה, ובתמימות ילדותית, כאילו לא נכפתה עלינו מלחמה קיומית, ביקשו במין צדקנות נוצרית לברוח לעולם שכולו טוב ואין בו סבל ורשע.

בסבב השיחות הזה רואיינו כמה מתלמידי ישיבת מרכז הרב, שכאנשים מאמינים ראו במהלך המלחמה ובתוצאותיה המפליאות, מעורבות שמית. אף הם הזדעזעו מן המוות וההרס שהביאה המלחמה, אבל לא נטלו על עצמם את האחריות למלחמה שבה פתחו אויבינו ולאסונות שהמיטה עליהם. דבריהם הפתיעו את המראיינים כיוון שהם חרגו מרוחו האפולוגטית ונקופת המצפון של הקובץ, ולכן לא הוכנסו לתוכו. אז הסתמן תחילתו של הקרע הנפשי בין שני חלקים אלה של הציבור; קרע שהועמק והפך לתהום אחרי מלחמת יום הכיפורים והקמת גוש אמונים. השמאל אימץ לעצמו את חזון השלום והמוסר, והימין את הארץ וגאולתה. הקרע הזה מאיים זה שנות דור על אחדות העם, שני המחנות מנטרלים זה את זה וגורמים לכולנו, לאבד חלילה, גם את הארץ וגם את תקוות השלום.

תורת הרב משמשת מקור השראה לעקרונות שמציגים שני הציבורים, והיא, בשלמותה וגדולתה, יכולה לשמש חוליית חיבור בין שני המחנות הללו. אנשי המוסר האמיתיים בשמאל, החוששים מן "הכיבוש המשחית", יכולים לאחוז בדברי הרב. יש היגיון בקביעה ששלטון כפוי על אוכלוסייה זרה הוא מצב לא בריא, והתנשאות לאומית כוחנית, נצלנית, הדורסת את זולתה לאורך זמן, עלולה לשבש את מערכת ערכיו של האדם והעם. התעללות וקשיות לב במחסומים, הם גילוי של שחיתות מוסרית, שעלולה לחזור אלינו בהתגברות האלימות והרצחנות מבית.

אולם רוחו של הקובץ "שיח לוחמים" הלכה והשתלטה עלינו, וכיום, אין אנו מסוגלים להבחין בין בעיה פרטית לכללית. הבלבול מוחלט עד שאין מבינים מהי מלחמה ומי זכאי לנהל אותה, מדוע היא מותרת לציבור ואסורה על היחיד, מה בין קנייני כיבוש מלחמה לבין זכויות אנוש אישיות. העם הפלשתינאי פתח נגדנו במערכה כוללת, ואילו אנו מתמודדים אתה כאילו אלה אירועים של עבריינים יחידים, הטעונים טיפול משטרת. כל מונחי האמנה הפלשתינאית אומצו על דינו, ההכרה ב"עם פלשתינאי", ה"כיבוש", ואפילו תהיות על עצם הלגיטימיות של היותנו כאן.

הציונות הדתית, לעומת זאת, למדה מתורת הרב את ערכה של ארץ ישראל ואת מרכזיותה במילוי ייעודו של העם. לא רק הכיבוש רע אלא גם הוויתור על הארץ יש בו השחתה, ודאי אם יסודו בחולשת דעת וקטנות אמונה, או בעצלות ובקשת שלוה אישית, הדוחפים אותנו להיכנע לרשעה ולרצותה בכל מחיר.

ציבור המתנחלים הוחשד על ידי רבים כבלתי מוסרי, רודף נקם, אלים ואטום לסבל הזולת, אולם בשנות המלחמה והטרור האכזרי התגלה הציבור הזה בכל גדולתו. למרות ים הדמים והדמעות הוא לא נבהל ולא נשבר, אלא גילה את עומק אמונתו והמשמעת העצמית שלו. אינני מאמין שציבור אחר, אפילו מן הצד השמאלי של החברה הישראלית, היה מגיב באיפוק כזה. את סוד כוחו ניתן לייחס לדבקותו בתורת הרב. גם בלי להכיר את שורשיה העמוקים של תורת השלום והשלמות שלו, היא מפיצה על הציבור המחובר אליה אור וטוב ומכוונת את כוחותיו לאפיקים חיוביים לטובה ולברכה.

חזון הגאולה האוטופי השלם שהציב מרן הרב, על שני חלקיו, עדיין לא התקיים במציאות, אולם הצגת החזון הגדול לא הייתה לשווא, יש חשיבות חינוכית עליונה לשאת את העיניים אל האידיאל הטהור והנישא, גם כאשר אנחנו רחוקים ממנו, והדרך היחידה להגשמתו היא להתרומם אליו ולהתאחד סביבו.

סוף דבר

תורת הרב בגדולתה פרנסה אותנו מאה שנה והיא יכולה לפרנס עוד מאה. היא מאחדת את הקטבים, עומק רוחני עם מעשיות ריאלית. יש בה פרספקטיבה רחבה וראייה עדכנית המציבות את ההווה על הציר ההיסטורי המוביל להגשמת ייעודי העם, בלי לוותר על התביעה המוסרית המוחלטת, אישית ולאומית. הרב האמין שבחיק העתיד צפון הפתרון לבעיות המדיניות הסבוכות שלנו. עם ישראל צריך להתאזר באמונה גדולה ונחושה, בסבלנות אין קץ, ולתקן את עצמו. כאשר יהיה העם מופת של חברה מוסרית וערכית הדבר ישפיע גם על אויביו, "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך", יראת הרוממות.

אלא שהדברים אינם נוגעים לציבור הרחב, הוא אינו מכיר כלל לא את התורה ולא את תורת הרב, והולך ומתרחק מהם, ברוחו, בתוכני חייו ובהתנהגותו המוסרית. אנחנו, החרדים למצבו הרוחני של העם, חייבים לדאוג יותר מאחרים לנוכח ההידרדרות המוסרית הזאת. לאומיות בלי תורה ובלי מגבלות מוסריות יכולה להתפוגג או להפוך ללאומנות אנוכית גסה, שתעכב את הישועה. לאדם ישר וירא שמים יש קנה מידה מוחלט לפיו יישר את דרכיו, יש לו גם היכן לחפש רוח טהרה, שתרים אותו מנפילותיו. אבל על מי יישען הציבור?

הציונות הדתית לא יכולה לטפוח לעצמה על השכם; גם היא אינה נקייה. היא מציגה תורה פשטנית ושטחית, מתעלמת פעמים רבות מקשיי המציאות, מחליקה כישלונות מוסריים, ובשוליים מופיעים תסכול וחרון אלים חסר תכלית, תולדת תורות אחרות לגמרי. גם בין הלומדים מעטים הם העוסקים באורות הקודש פנימה. ואלה מסוגרים בהיכל שן, מתקשים לתרגם את תכניה אל מושגי הדור ושפתו, עיניהם נשואות לשמים ואינן רואות את רבבות עמך בית ישראל, מאין אפוא יימצאו לנו תעצומות הרוח להמשך דרכנו?

